

11. Тишков В. Увлечение диаспорой (о политических смыслах диаспорального дискурса) // Диаспоры. – 2003. – № 2.
12. Шеффер Г. Диаспоры в мировой политике // Диаспоры. – 2003. – № 1.
13. Євтух В.Б. Етносоціологія: терміни та поняття: [навч. посібн.] – Київ: Вид-во УАННП «Фенікс», 2003.

УДК 316.344.8

С. В. Волк

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ**

**SOME ASPECTS OF IDENTITY TRANSFORMATION IN UKRAINE AND
BELARUS**

У статті йдеться про деякі особливості змін у самоідентифікації населення України та Білорусі. Автор зупиняється на розгляді національної, регіональної та європейської самоідентифікації. Розглядаючи дані декількох досліджень, перевіряється низка поставлених гіпотез.

***Ключові слова:** самоідентифікація, національна ідентичність, національне самовизначення.*

The article presents some features of changes in citizens selfidentity of Ukraine and Belarus. An author focuses on national, regional and European selfidentities. A few hypothesis was tested, by the data of several researches.

***Key words:** selfidentities, national identity, national self-determination.*

У даній роботі спробуємо проаналізувати *особливості змін деяких аспектів самоідентифікації населення України та Білорусі*, виходячи з тієї позиції, що самоідентифікація, у нашому розумінні, виступає як прояв певних міркувань населення щодо своєї приналежності до тієї чи іншої групи, сприйняття себе, як носія певного маркера.

Чому ми звернули увагу саме на деякі аспекти самоідентифікації? Самоідентифікація населення, віднесення себе до певної етнічної групи, виникнення стійкої національної чи то групової ідентичності – це основа можливості самовизначення нації взагалі, адже народ, котрий не усвідомлює своєї єдності – не може прямувати шляхом самореалізації та самовизначення.

Тому *метою роботи є* саме спроба виявити особливості пострадянської трансформації деяких аспектів самоідентифікації населення України та Білорусі. Пояснити, чому було обрано саме ці дві країни можемо тим, що вони маюць складну історію, багато в чому схожу або спільну; ідентичності в цих країнах є багатополярними та формувалися під впливом інтересів сусідніх держав; обидві країни виступають в ролі кордону між Заходом (у територіальному розумінні Європою) та Росією; з економічної точки зору є досить потужними з великим потенціалом розвитку та, після розпаду СРСР, Україна та Білорусь опинилися майже в однакових умовах формування державності.

Після розпаду СРСР розгорілося активне обговорення перспектив розвитку незалежних держав, що утворилися, був запропонований ряд концепцій, у рамках яких можна було б аналізувати процеси, що відбуваються усередині цих держав. Отже, для колишніх союзних республік гостро постало питання національного самовизначення, «самореалізації» на міжнародній арені. Висока міра консолідації населення й наявність стійкої, чітко окресленої національної ідентичності - основа стабільності в суспільстві, а значить і підтримки населенням урядового курсу розвитку, як генерального напрямку національного самовизначення.

У Радянському Союзі, що включав у себе велику кількість різних національностей, спостерігалася висока міра змішання культур. Після розпаду СРСР у колишніх союзних республіках можемо помітити гострі проблеми національних меншостей. Помітимо, що не завжди державні кордони співпадають із самоідентифікацією населення, на цьому ґрунті можливі протиріччя усередині країни, часто досить серйозні. Не зважаючи на прагнення національних еліт до об'єднання суспільства, консолідації та побудови нової національної ідентичності, шлях розвитку колишніх соціалістичних країн після розпаду СРСР мав багато протиріч та національних особливостей. На наш погляд, саме стійка та розвинута ідентичність, - запорука стабільності та формування сильної країни, адже саме завдяки такій характеристиці як національна ідентичність індивід усвідомлює свою належність до певної нації (зауважимо, нації в політичному розумінні).

Крім того, нація може розглядатися як певний «культурний артефакт», і щоб зрозуміти його, необхідно ретельно розглянути обставини його

історичного виникнення, змін протягом часу та особливостей його існування в наш час. Один раз створені, ці артефакти стали своєрідними моделями, які могли бути трансформовані, з різним ступенем усвідомлення, у різноманітні соціальні контексти, зливаючись із настільки ж різноманітними політичними й ідеологічними факторами [1]. Вищезазначена думка підкреслює багатогранність та складність процесів перебудови націй-політичних утворень після розпаду СРСР.

Українська нація мала складний шлях, адже не секрет, що її формування відбувалося в умовах невизначеності територій, бездержавності, і українська національна ідентичність була не окресленою.

Що стосується стану розробленості проблеми самоідентифікації, то з моменту розпаду СРСР масштабне дослідження світових цінностей - WVS - торкнулося так само пострадянських країн. На території України ведеться моніторинг ESS. У Росії дослідницька група "ЦИРКОН" вивчає всі колишні союзні республіки, ґрунтовно зупиняючись на питаннях мови, ідентичності та інтеграційних переваг населення. Масштабне дослідження з проблем інтеграційних перспектив і ідентичності було проведене на території України, Білорусі й Молдови під керівництвом Ст. Уайта (за підтримки Британської ради з економічних і соціальних досліджень), проводяться соціологічні моніторинги в самих країнах.

В рамках статті, за результатами порівняльного аналізу даних декількох досліджень планується підтвердження або спростування наступних гіпотез:

а) У зв'язку з відносною однорідністю території та відсутністю в Білорусі гострих етнічних конфліктів, населення Білорусі менш схильне сприймати себе як мешканців регіонів, на відміну від населення України, де неоднорідність більш помітна.

б) У зв'язку з тим, що в Україні ведеться постійна політична дискусія стосовно інтеграції та європейського напрямку, а в Білорусі політична ситуація стабільна, влада з рисами авторитаризму та проросійським напрямком, населення України більш схильне сприймати себе як європейців, аніж населення Білорусі.

в) За перше десятиліття після розпаду СРСР на території України велась посилена дискусія у категоріях незалежності та вільного самовизначення, як наслідок, серед населення України повинна скластися

більш чітко окреслена самоідентифікація в якості громадян своєї країни, аніж серед населення Білорусі.

Звернемо увагу на особливості трансформації національної самоідентифікації населення України.

Самоідентифікація є проявом тієї або іншої ідентичності і особливо ретельно підлягає вивченню в молодих країнах, в тому числі в тих, що раніше входили до складу СРСР.

В Україні питання національної ідентичності є актуальним, особливо в контексті загострення політичних дебатів про неоднорідність країни (мається на увазі в першу чергу протиставлення українці/росіяни). Подібна тематика присутня на всіх виборах у тому або іншому вигляді, успішно використовується політиками та політичними технологами задля маніпулювання суспільною свідомістю.

У зв'язку із цим цікаві результати досліджень, що стосуються особистої самоідентифікації респондентів. Вибір варіантів відповіді на питання, що задається в рамках різних досліджень, «Ким ви себе відчуваєте?», зазвичай досить широкий і включає наступні альтернативи: «громадянином своєї країни», «жителем регіону», «громади місцевості проживання», «європейцем», «громадянином світу», інші. У різних дослідженнях це питання було поставлено по різному, про що буде докладніше сказано далі.

Таблиця №1. Самоідентифікація населення України (%):

	1996	1999
1. Локальна група	48	49,4
2. Регіональна група	9,6	7,7
3. Країна	26,4	26,2
4. Континент	2,3	1,8
5. Світ	13,8	14,9

За даними таблиці №1 [16] можемо побачити як змінилася самоідентифікація населення України за проміжок з 1996 по 1999 рік. Питання було поставлене респондентам наступним чином: «До якої з цих географічних груп, на Вашу думку, Ви належите в першу чергу?» (To which of these geographical groups would you say you belong first of all?)

Українці найбільш схильні вважати себе мешканцями локальної групи (міста, селища, тощо). Помічаємо збільшення показника за три роки на

1,4%. На другому місці – ідентифікація себе як громадянина країни. Зазначимо, що показник майже не змінився. Помічаємо зниження рівня самоідентифікації себе як жителя регіону – на 1,9%.

Під час перших чотирьох хвиль дослідження світових цінностей (WVS), починаючи з 1981 року, питання були сформульовані однаково, але під час п'ятої хвилі вони змінилися. Деякі аспекти ідентифікації почали розглядатися більш докладно. Зокрема, питання про самоідентифікацію як громадянина держави, а також – як мешканця локальної групи були розглянуті окремо.

Розглянемо таблицю №2 [16]. Респондентам пропонувалося прокоментувати наступне твердження: «Я бачу себе громадянином України, української нації». (I see myself as citizen of the [country] nation)

Таблиця №2. Самоідентифікація – громадянин України (%):

1. Повністю згодний	54,3
2. Переважно згодний	39
3. Переважно не згодний	6
4. Повністю не згодний	0,8

У 2006 році абсолютна більшість респондентів позитивно відреагувала на це твердження, обрав варіанти відповідей «повністю згодний» або «переважно згодний» - 54,3% та 39% відповідно. Кількість респондентів, що не вважають себе громадянами своєї країни не значна. Можемо зробити висновок, що у 2006 році громадянська ідентичність серед населення України чітко окреслена. Припустимо, що постійні політичні кризи, боротьба між опозицією і владою та загострення у суспільстві політичного дискурсу сприяли самовизначенню населення як громадян своєї країни, не зважаючи на особисту політичну позицію.

«Я бачу себе членом локальної спільноти» (I see myself as member of my local community) – прокоментувати це твердження пропонували респондентам під час проведення дослідження на території України, аби визначити, наскільки цей тип самоідентифікації розповсюджений серед населення.

По даним у наведеній нижче таблиці №3 [16] можемо помітити, що майже 2/3 населення України в цілому погоджуються з тим, що вони є мешканцями локальної спільноти.

Таблиця №3. Самоідентифікація – мешканець локальної спільноти (%):

1. Повністю згодний	26,3
2. Переважно згодний	39,2
3. Переважно не згодний	25,6
4. Повністю не згодний	9

Більш чітке уявлення про самоідентифікацію населення України за період 2004-2007 років, можемо отримати розглянувши результати дослідження (таблиця №4), що було проведене британськими дослідниками Ст. Уайтом та А. МакАллістером [18]. Питання стосовно самоідентифікації було сформульоване наступним чином: «Ким з наступного списку Ви, перш за все, себе вважаєте?» Зауважимо, що, відповідаючи на це питання, респондент мав можливість обрати два найбільш прийнятні для себе варіанти.

Таблиця №4. Самоідентифікація населення України (%):

	2004	2006	2007
1. Європейська	10	12	11
2. Євразійська	2	2	1
3. Радянська	11	9	11
4. Громадянин своєї країни	69	68	69
5. Житель свого регіону	27	33	31
6. Житель свого поселення	69	64	62

Європейська самоідентифікація притаманна 10-12% жителів країни. Незначне зростання помічаємо у 2006 році – 2%. Період з 2004 по 2006 рік включає «помаранчеву революцію» та проведення міжнародного конкурсу «Євробачення» на території України. Припустимо, що ці фактори повинні були вплинути на свідомість громадян. З цих самих причин у 2006 році помічаємо зменшення на 2% показника радянської самоідентифікації. У даному випадку, на нашу думку, симпатії до Радянського Союзу сприймалися як протиставлення європейському вибору, незалежному самовизначенню, ідеям демократизації суспільства та змін. Показник євразійської самоідентифікації незначний. Ідеї євразійського простору не притаманні політичному діалогу, не закріпилися в свідомості громадян. Категорія «громадянин своєї країни» взагалом має високий рівень підтримки серед населення та майже не змінилася. «Житель свого

поселення» – поступове зменшення групи на 7% за 3 роки. У категорії «житель свого регіону» помічаємо цікаві зміни – у 2006 році збільшення показника на 6%, порівняно з 2004 роком, але потім зменшення показника на 2% у 2007 році. Пояснити ці коливання можемо політичними змінами взимку 2004-2005 року. Тобто мова йде про загострення сприйняття населенням України території країни в категоріях Схід-Захід.

Розглянемо більш докладно європейську самоідентифікацію населення України (таблиця №5) [18]. Питання було сформульоване наступним чином: «Чи вважаєте Ви себе європейцем?»

Таблиця №5. Європейська самоідентифікація населення України (%):

	2000	2004	2006	2007
1. В значній мірі	8	6	6	5
2. В певній мірі	26	20	22	23
3. Деколи/ніколи	57	62	66	64

За період з 2000 по 2007 рік помічаємо поступове зменшення частини населення України, котра в значній мірі ідентифікує себе як європейців. У другій категорії (респонденти, що відповіли «в певній мірі») можемо помітити поступове зростання показника, починаючи з 2004 року.

Можемо помітити зміни у ставленні мешканців України до свого громадянства, за даними світового дослідження цінностей (таблиця №6) [16]. Поставлене питання: «В якій мірі Ви пишаєтеся своєю національністю/громадянством?» (How proud of nationality?)

Таблиця №6. Ставлення до громадянства (%):

	1996	1999	2006
1. Дуже пишаюся	25	24	33
2. Дещо пишаюся	42,4	36,6	42,7
3. Не надто пишаюся	20,3	25,9	17
4. Зовсім не пишаюся	12,3	13,5	7,2

Чи пишається мешканець тієї чи іншої країни своїм громадянством – важливий показник громадянської ідентичності та консолідованості суспільства. У 1996 році трохи більше ніж 2/3 мешканців України пишалися тим, що вони є громадянами своєї держави. Припустимо, що цей досить високий, порівняно з 1999 роком, показник зумовлений розповсюдженою у суспільстві риторикою у категоріях незалежності та

змін. Помічаємо, що у 1999 році на 1%, порівняно з 1996 роком, зменшилася кількість населення, що дуже пишається своїм громадянством. На 5,8% зменшилася категорія громадян, що дещо пишаються своїм громадянством. Натомість на 6,8% зросла кількість громадян, що не пишаються своїм громадянством (загальна кількість тих, хто «не надто пишається» та «зовсім не пишається»). Припустимо, що подібні коливання зумовлені тяжким економічним становищем держави за період 1996-1999 років (загострення економічної кризи в країні наприкінці 1996 року). У 2006 році помічаємо значне збільшення кількості людей, що пишаються громадянством та зменшення групи тих, хто гордість за своє громадянство (національність) не поділяє: «дуже пишаюся» - різкий стрибок показника на 9%; «дещо пишаюся» - кількість населення з позначки 36,6% повертається до рівня 1996 року – майже 43%; «не надто пишаюся» - різке падіння показника майже на 9%; «зовсім не пишаюся» - падіння на 6,3%. Збільшення рівня гордості своєю національністю можемо пояснити покращенням економічної ситуації, політичними змінами. Цілком логічно припустити, що з формуванням більш стійкої національної ідентичності в суспільстві зростає відчуття гордості за свою націю.

Наведена нижче таблиця №7 [19] містить дані соціологічного моніторингу українського суспільства, що проводиться Інститутом соціології НАН України. Питання було поставлене наступним чином: «Ким ви себе перш за все вважаєте? (дайте одну відповідь, що найбільше підходить)». Самоідентифікація українців як мешканців регіону за період 1992-2006 років досить незначна, на рівні 6-7% та з невеликими коливаннями. Група «перш за все вважаю себе громадянином країни» з найбільшим відсотком населення та з помітним зростом, я можемо бачити, у 2005 році. Ідентифікація в якості громадянина Європи незначна.

Таблиця №7. Самоідентифікація населення України (%).

	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1. Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24,0	31,3	30,2	31,6	32,3	30,5	24,6	27,7
2. Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6,8	6,9	8,6	5,9	4,8	6,7	6,4	6,6
3. Громадянином України	45,6	41,0	34,6	41,0	41,1	44,2	54,6	51,6

4. Представником свого етносу, нації	-	-	-	3,0	2,5	3,1	2,1	1,8
5. Громадянином колишнього Радянського Союзу	12,7	12,2	17,8	12,7	13,1	10,7	8,1	7,3
6. Громадянином Європи	3,8	2,8	2,8	0,7	0,5	0,7	0,8	1,3
7. Громадянином світу	6,4	5,6	5,7	2,7	3,6	2,4	2,5	2,9
8. Інше	-	-	-	1,6	2,0	1,4	1,0	0,7
Не відповіли	0,6	0,2	0,3	0,8	0,2	0,2	0,1	0,1

Звернемо увагу на особливості трансформації національної самоідентифікації населення Білорусі. У Білорусії останнім часом політична дискусія ведеться в руслі союзу з Росією або незалежним розвитком.

Розглянемо зміни у самоідентифікації населення Білорусі за період з 1990 по 2000 рік (таблиця №8) [16]. Питання було поставлене респондентам наступним чином: «До якої з цих географічних груп, на Вашу думку, Ви належите в першу чергу?» (To which of these geographical groups would you say you belong first of all?)

Таблиця №8. Самоідентифікація населення Білорусі (%):

	1990	1996	2000
1. Локальна група	52,1	37,6	66
2. Регіональна група	30,1	8	1,2
3. Країна	12,1	35,3	24,8
4. Континент	0,6	3,4	1,4
5. Світ	5,1	15,8	6,5

За табличними даними чітко бачимо, що у 1990 році серед населення Білорусі майже не було людей, що вважали себе мешканцями континенту. Також на низькому рівні знаходиться показник категорії «світ» - 5,1%, та дещо більше людей у категорії «країна» - 12,1%. У наступній хвилі дослідження (1996 рік) помічаємо відносно збільшення цих показників. Особливо різке підвищення кількості людей, що ідентифікують себе з країною – з 12,1% показник стрімко зростає до 35,3%. Натомість, помічаємо значне зменшення кількості населення у категоріях «локальна

група» та «регіональна група» у 1996 році порівняно з 1990 роком. Білоруси значно менше ідентифікують себе як житель регіону (падіння з 30,1% до 8%) та як житель локальної групи (падіння з 52,1% до 37,6%). У 2000 році ситуація змінюється. Помічаємо зменшення кількості населення за усіма групами, окрім локальної – тут зростання показника з 37,6% до 66%, майже вдвічі.

Розглянемо європейську та інші типи самоідентифікації за даними дослідження, що було проведене британськими дослідниками Ст. Уайтом та А. МакАллістером. Дані представлені за період з 2004 по 2006 рік (таблиця №9) [18].

Питання було сформульоване наступним чином: «Ким з наступного списку Ви, перш за все, себе вважаєте?» Зауважимо, що, відповідаючи на це питання, респондент мав можливість обрати два найбільш прийнятні для себе варіанти.

Таблиця №9. Самоідентифікація населення Білорусі (%)

	2004	2006
1. Європейська	16	20
2. Євразійська	2	3
3. Радянська	10	12
4. Громадянин своєї країни	72	85
5. Житель свого регіону	18	25
6. Житель свого поселення	65	50

На найвищому рівні серед населення Білорусі знаходиться самоідентифікація – «громадянин своєї країни» (за два рока вона збільшилася на 13%), на другому місці – «житель свого поселення» (зменшення на 15% за два роки). Ці дві групи населення також були найбільшими за даними дослідження WVS (світове дослідження цінностей) за 2000 рік [16]. Серед населення Білорусі найменший прояв має євразійська самоідентифікація, що можемо пояснити відсутністю у суспільстві риторики у категоріях євразійського простору.

Більш докладно звернемо увагу на європейську самоідентифікацію білорусів (таблиця №10) [18]. Питання було сформульоване наступним чином: «Чи вважаєте Ви себе європейцем?»

Таблиця №10. Європейська самоідентифікація населення Білорусі (%):

	2000	2004	2006
1. В значній мірі	16	9	11
2. В певній мірі	34	25	29
3. Деколи/ніколи	38	54	54

У 2004 році помічаємо зменшення кількості населення з європейською самоідентифікацією, проявленою в значній мірі (на 7% порівняно з 2000 роком), але незначне збільшення у 2006 році за цією категорією. Група білорусів, що в певній мірі погоджуються з тим що вони є європейцями зменшується у 2004 році на 9% порівняно з 2000 роком, але спостерігаємо збільшення за цією категорією на 4% у 2006 році.

Натомість, можемо помітити, що білоруси, в цілому, за 10 років (з 1990 по 2000) дещо втрачають гордість за свою національність (таблиця №11) [16]. Поставлене питання під час дослідження: «В якій мірі Ви пишаєтеся своєю національністю/громадянством?» (How proud of nationality?)

Таблиця №11. Ставлення до громадянства (%):

	1990	1996	2000
1. Дуже пишаюся	34,5	31,7	26,7
2. Дещо пишаюся	47,8	47,6	45,8
3. Не надто пишаюся	12,2	14,5	18
4. Зовсім не пишаюся	5,5	6,2	9,6

За наведеними вище даними можемо помітити поступове зменшення кількості населення Білорусі у обох групах, котрі у тій чи іншій мірі пишаються своєю національністю. Взагалом за цими двома групами: у 1990 – 82,3% населення, у 1996 році – 79,3%, у 2000 році – 72,5%. У обох групах населення, що у тій чи іншій мірі не пишаються своєю національністю, помічаємо протилежну ситуацію. Кількість жителів у цих групах поступово збільшується: взагалом 17,7% у 1990 році, у 1996 році – 20,7%, у 2000 році – 27,6%.

Висновки. Таким чином, в рамках статті був проведений невеликий порівняльний аналіз деяких аспектів самоідентифікації населення України та Білорусі.

Таким чином, можемо підтвердити гіпотезу (а), яка полягала в тому, що населення Білорусі менш схильне сприймати себе як мешканців регіонів, на відміну від населення України.

Регіональна група дійсно менш чітко окреслена в Білорусі. За період 2004-2006 років білоруси менш схильні сприймати себе в якості мешканців регіону, аніж українці. Це підтверджує гіпотезу, що стосується не характерності для населення Білорусі самоідентифікації в якості жителів регіону.

Оскільки дослідження різні, ми не можемо напряду порівнювати дані, але є можливість прослідкувати загальну тенденцію. За даними дослідження Уайта, населення Білорусі також менш схильне сприймати себе як мешканців регіонів.

Розглянувши ситуацію з європейською самоідентифікацією, можемо стверджувати, що гіпотеза (б) не підтвердилася. Нагадаємо, вона полягала в тому, що населення України більш схильне сприймати себе як європейців, аніж населення Білорусі.

Порівняно з населенням України, білоруси більш схильні вважати себе європейцями. Європейську самоідентифікацію, серед інших варіантів, обрали 16% та 20% білорусів у 2004 та 2006 роках відповідно. В Україні подібний тип самоідентифікації коливається біля 11%. Питання, що стосувалося безпосередньо європейської самоідентифікації, також відображає подібні результати.

Також спростована гіпотеза (в), що припускала: серед населення України повинна скластися більш чітко окреслена самоідентифікація в якості громадян своєї країни, аніж серед населення Білорусі.

У 2004-2006 роках спостерігається підвищення рівня самоідентифікації як громадян країни серед населення Білорусі, порівняно з Україною. Таким чином, самоідентифікація мешканців України в якості громадян своєї країни не чітко окреслена.

В Україні стабільно значна кількість населення ідентифікує себе як членів локальної групи (місто, селище). В Білорусі ця група також значна, але з різким стрибком показника у 2000 році, майже вдвічі, порівняно з 1996 роком.

Група, що ідентифікує себе як мешканців континенту, або євразійська самоідентифікація – незначна в обох країнах.

Література

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / [Електронний ресурс] - Режим доступу: litopys.org.ua/anders.
2. Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М. Дискусії навколо розуміння етнічності / [Електронний ресурс] Режим доступу: polbu.ru/arutunyan_ethnosociology.
3. Арутюнян Ю.В. Про прояви міжетнічної інтеграції в пострадянському суспільстві (за матеріалами соц. дослідження у Москві) // СОЦІС. – 2007. - №7.
4. Бессонова О.Е. Загальна теорія інституціональних трансформацій: парадигмальне переосмислення цивілізаційного розвитку Росії // СОЦІС. – 2008. - №1.
5. Головаха Є.І. Трансформація пострадянських суспільств: тупикова консолідація і перспективні кризи // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. - 2008.
6. Городяненко В.Г. Проблеми консолідації українського суспільства на сучасному етапі // СОЦІС. – 2007. - № 2.
7. Григор'єв С.І. Експерти про причини уповільнення інтеграції Росії та Білорусі // СОЦІС. – 2007. - №9.
8. Євменова Т. Самовизначення народу як феномен політики і права // Білоруський журнал міжнародного права і міжнародних відносин. - № 1. - 2001.
9. Євтух В.Б. Етнічність: глосарій. – Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009.
10. Євтух В.Б. Етносоціологія у черзі за визнанням: перед порогом, на порозі й поза ним / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
11. Євтух В.Б., Троцинський В.П. Етнонаціональна структура українського суспільства. – Київ. – Наукова думка. – 2004.
12. Ірхін Ю.В. До питання про кроскультурні дослідження: Схід-Захід// Соціологічні дослідження. - 2005. - №2.
13. Маркович Д. Протиріччя транзиції постсоціалістичних суспільств // СОЦІС. – 2006. - №9.
14. Міненков Г. Європейська ідентичність як небокрай білоруської уяви // Газета інтелектуальної спільноти Білорусі. - 2009г. / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.belintellectuals.eu>.
15. Сікевич З.В. Росіяни, Українці, Білоруси: разом чи окремо? // СОЦІС. – 2007. - №9.

16. Світове дослідження цінностей / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.worldvaluessurvey.org/>.
17. Тішков В.А. Реквієм по етносу: Дослідження із соціально-культурної антропології / [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.valerytishkov.ru>.
18. Уайт Ст. Білорусія, Україна і Росія: Схід або Захід? // Світ Росії. - 2008. - №4.
19. Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг, за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ: Національна академія наук України; Ін-т соціології НАН України. – 2008.
20. Шахотько Л.П. Специфіка демографічної ситуації в Республіці Білорусь // СОЦІС. – 2008. - №1.
21. Шкаратан О.І. До порівняльного аналізу впливу цивілізаційних відмінностей на соціальні процеси в посткомуністичному світі // СОЦІС. – 2007. – №10.
22. Ядов В.О. Росія як суспільство, що трансформується: резюме багаторічної дискусії соціологів // Куди йде Росія? Влада, суспільство, особистість. – Москва: МВШСЭН, 2000.

УДК 316.614-056

О. М. Дікова-Фаворська

**СТУДЕНТ З ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ОБМЕЖЕННЯМИ У ВИЩОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ ПРОБЛЕМИ**

**STUDENT DISABLED IN HIGHER EDUCATION: SOCIOLOGICAL
CONTEXT PROBLEMS**

У представленій статті окреслено основні бар'єри, що не дозволяють особі з функціональними обмеженнями здоров'я повноцінно інтегруватися в суспільство. Наголошено на значенні освіти, в тому числі вищої, як дієвого механізму інтеграційного процесу.

Ключові слова: *інвалідність, особа з функціональними обмеженнями здоров'я, освіта, інтеграція, бар'єри.*

The given paper defines the basic barriers that block the integrating process of the disabled people into the society. The stress in the paper is made on the importance of the education including higher education as an effective mechanism of the integration process.

Key words: *disability, disabled person with health, education, inheratsiya, baryery.*